

ЙЕЛОУСТОУН:
ДИВАТА
ИДЕЯ НА
АМЕРИКА

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG • цена 5 лв. • МАЙ 2016

NATIONAL GEOGRAPHIC

Кой как вижда

ОКОТО – НАЙ-ИЗТЪНЧЕНОТО ТВОРЕНИЕ НА СЛЯПАТА ПРИРОДА

Бронзов лъв, пазил мемориала на загиналите войници от Първи и Шести софийски полк в Балканските и Първата световна война, днес се съхранява в Националния военноисторически музей.

104 Национален военноисторически музей – София

Паметта за славното минало поддържа българския дух днес и дава надежди за бъдещето.

Текст: Любомир Кюмюрджиев Снимки: Красимир Георгиев, архив НВИМ

34

Да видиш светлината

Еволюцията на сложното око е една от най-удивителните илюстрации на естествения отбор. Нови технологии разкриват сложната динамика на зрението.

Текст: Ед Йоне

Снимки: Дейвид Лийтшауър

60

Дивата идея на Америка

„Йелоустоун“ не е просто парк. Тук преди век и половина хората започнали да договарят мирно споразумение с дивото. Днес преговорите продължават.

Текст: Дейвид Куомън

87

Смъртта не означава „сбогом“

В отдалечено кътче на Индонезия починалите – и техните тела – си остават част от семейството в буквалния смисъл на думата.

Текст: Аманда Бенет

Снимки: Брайън Лемън

На корицата Очите на няколко вида гръбначни животни, показани тук, са вариации на един и същ основен дизайн, който функционира подобно на фотографска камера. Снимка: Дейвид Лийтшауър

ОБРАЗИ

Русия

Обвит в завеси от водорасли, водолаз изследва Чирек-Кьол, едно от Сините езера. През 2012 г. експедицията, която изследва едно от най-дълбоките карстови езера в света, достигна дълбочина 209 м.

СНИМКА: ВИКТОР ЛЯГУШКИН

#Йелоустоун

Задание Този път ви помолихме да споделите любимите си гледки от Националния парк „Йелоустоун“, като използвате хаштага #Yellowstone.

КОМЕНТАР НА РЕДАКТОРА

„Да разкажеш историята на Йелоустоун означава да покажеш не само величествени пейзажи, а и ежедневието на хората и животните, които живеят там.“ —*Жан Модърман, фоторедактор на „Вашата снимка“*

Джес Даниел Робъртс
Ню Йорк, САЩ

Миналия август около полунощ Робъртс използва дълга експозиция, за да запечата как Млечният път се отразява в Големия призматичен извор в Йелоустоун. „Тази снимка – казва тя – символизира връзката с древното минало на планетата.“

ГЛОБУС

Дива природа

Силуетът оживява

Грамадният, импозантен брагат лешояд (*Gypaetus barbatus*) е изчезнал като гнездящ вид от територията на България още в началото на 60-те години на миналия век. Силуетът му се превръща в лого на българската природозащита и сържовен символ за обозначаване на защитените територии (на малката илюстрация вдясно).

През 2007 г. Спасителният център за диви животни на „Зелени Балкани“ в Стара Загора внася двойка брагати лешояди от размножителния център „Рихард Фауст“ в Австрия. Девет години екипът на центъра отглежда птиците в очакване на щастливо събитие: излюпването на тяхно потомство на българска територия. С появата на тежачкото едва 147 грама пухкаво птиче на 5 април т.г. се събвдат надеждите на поколения природозащитници.

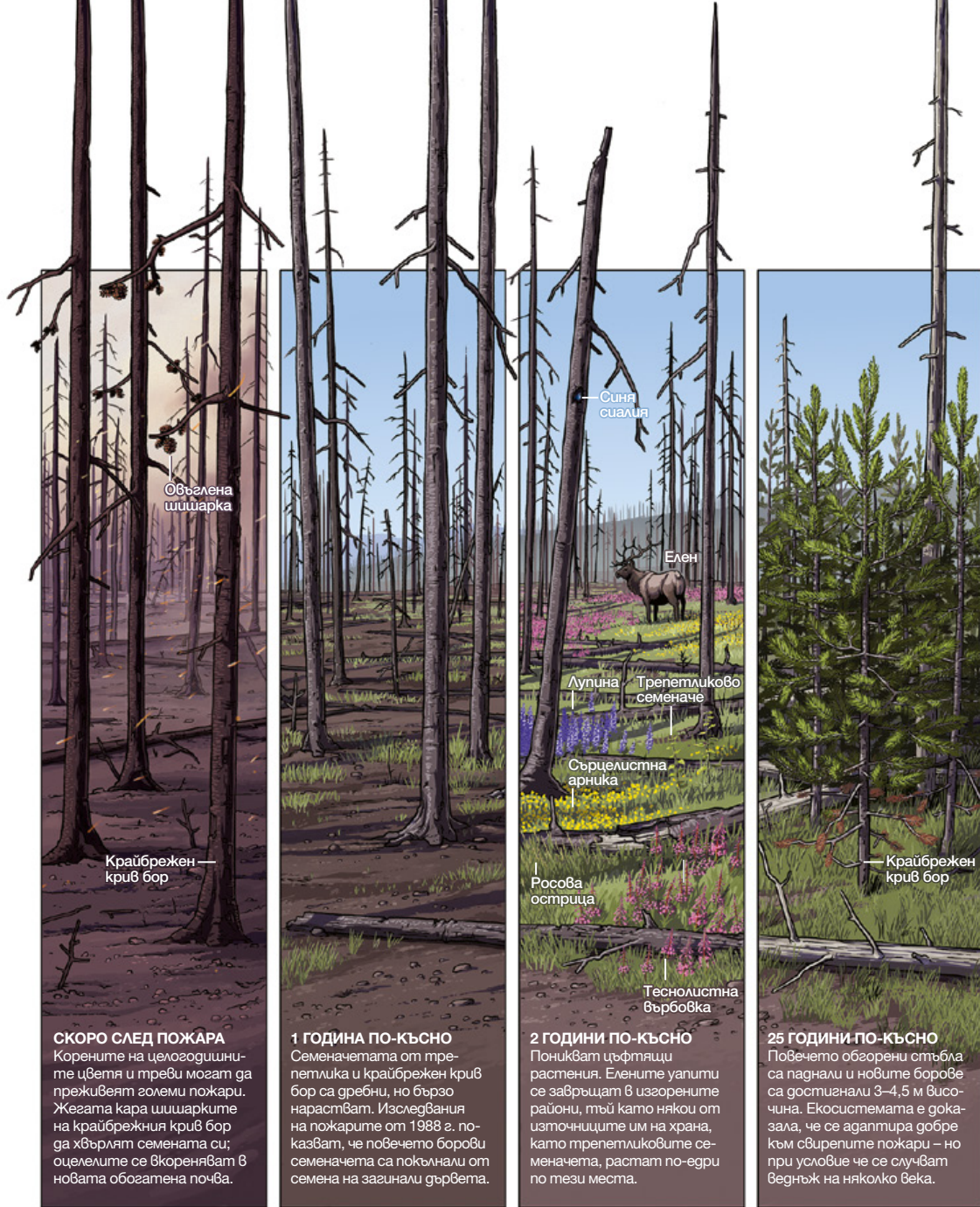

Лешоядчето е взето от родителите му и настанено в специален инкубатор. След няколко дни, вече позакрепнало, то им е върнато. Надеждата е, че те ще могат да се грижат добре за него. Не успяват ли, в Австрия за малкото ще се погрижи специално обучен брат лешояд – приеман родител.

Десет дни по-късно в центъра се излюпи още една рожба на същата двойка. Тежачкото 136 грама лешоядче е наречено Малчо. За него няма друг шанс, освен да бъде дадено на приемни родители. В природата братиците лешояди отглеждат само едно малко годишно, така че оцеляването на второто е под сериозно съмнение. Скоро Малчо заминава за Австрия, където негов дом ще стане центърът „Рихард Фауст“ – родното място на неговите баща и майка. —Любомир Кюмюрджиев

Хранене в специални условия на първото брато лешоядче (на горната снимка), излюпило се у нас през последните 60 години. Възрастните птици (горе) са силно впечатляващи на вид.

СКОРО СЛЕД ПОЖАРА
Корените на целогодишните цветя и треви могат да преживеят големи пожари. Жегата кара шишарките на крайбрежния крив бор да хвърлят семената си; оцелелите се вкореняват в новата обогатена почва.

1 ГОДИНА ПО-КЪСНО
Семеначетата от трепетлика и крайбрежен крив бор са сребрни, но бързо нарастват. Изследвания на пожарите от 1988 г. показват, че повечето борови семеначета са покълнали от семена на загинали дървета.

2 ГОДИНИ ПО-КЪСНО
Поникват цъфтящи растения. Елените уапихи се завръщат в изгорените райони, тъй като някои от източниците им на храна, като трепетликовите семеначета, растат по-егри по тези места.

25 ГОДИНИ ПО-КЪСНО
Повечето обгорени стъбла са паднали и новите борове са достигнали 3–4,5 м височина. Екосистемата е доказала, че се адаптира добре към свирепите пожари – но при условие че се случват веднъж на няколко века.

Горски пожари в Йелоустоун

Екологите Моника Търнър и Уилям Ром били свидетели на пожарите през 1988 г., които изгорили над 400 000 ха от екосистемата на Йелоустоун, и все още проучват последиците. Те са видели как овъзгеният пейзаж се покрива отново с огромно разнообразие от видове. Изследването им подсказва, че излолистните гори в далечните северни райони като Йелоустоун могат да се възстановяват след опустошителни пожари, ако те се случват на всеки 100 до 300 години, казва Търнър.

През няколко лета от 1988 г. насам в Йелоустоун са избухвали множество пожари, казва Търнър. А горещите, сухи условия могат да се превърнат в норма до средата на XXI в. Климатичните промени може значително да повлияят върху честотата, размерите и опустошителността на пожарите и на условията, в които горите растат и се възстановяват. —Патриша Егмъндс

Аз работя в NG

Кайлър Абернати, „Критъркам“

Дивата природа отблизо

Можете ли да си представите как изглежда животът през очите на пингвин? Екипът „Критъркам“ на *National Geographic* прикрепва специални камери към различни диви животни, за да ни покаже тяхната гледна точка. Този изследователски инструмент позволява да бъде изучавано ежедневието и поведението на животните без намесата на наблюдателя. Камерите не вредят на своите носители и автоматично се отключат след определен период от време.

„Всеки проект крие риск“ – казва Кайлър Абернати от „Критъркам“. Различни опасности съпровождат монтирането – дали ще е освобождаването на огромен кафърски бивол, преди да го е пунала упойката, или избягването на сблъсък с гърбат кит в морето, – но целта си струва. „Критъркам“ е разрешил всякакви биологични загадки – от ловните навици на императорските пингвини до чифтосването на кожестите костенурки. „Хората имат свои представи за това какво правят животните – казва Абернати. – „Критъркам“ ги поставя под въпрос.“ – *Фиби Доун*

Кайлър Абернати и неговият „Критъркам“ екип прикрепват камери към диви животни, включително американски аллигатор (горе) и императорски пингвин (долу).

СНИМКИ: (ОТГОРЕ НАДОЛУ)
ДЖЕЙМС НИФОНГ; РЕБЕКА ХЕЙЛ, NGM;
ГРЕГ МАРШАЛ

A detailed close-up photograph of a snake's eye. The eye is large and prominent, with a vibrant red iris and a dark, almost black pupil. The surrounding scales are a mix of light tan and brown, showing a clear pattern of overlapping plates. The lighting is dramatic, highlighting the texture of the scales and the glossy surface of the eye.

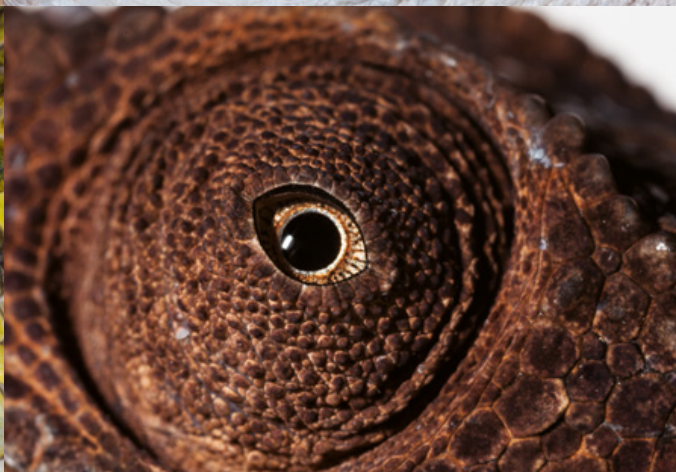
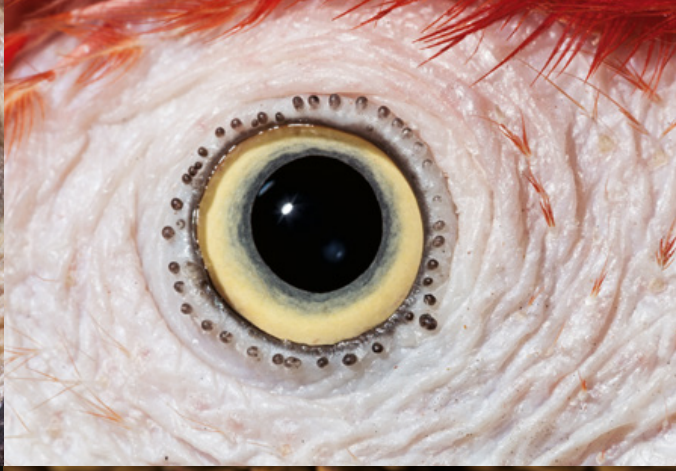
Окото на кубинската поясоопашата игуана (*Suclura tubila tubila*) предлага прозорец към една фундаментална истина за еволюцията: формата следва функцията. Четири типа колбички в ретината на това днешно създание осигуряват отлично цветно зрение през деня. Едно по-просто устроено трето око на темето на гуцера усеща светлината и подпомага регулирането на телесната температура.

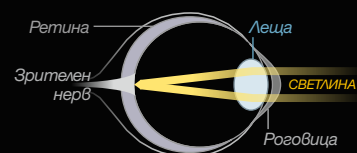
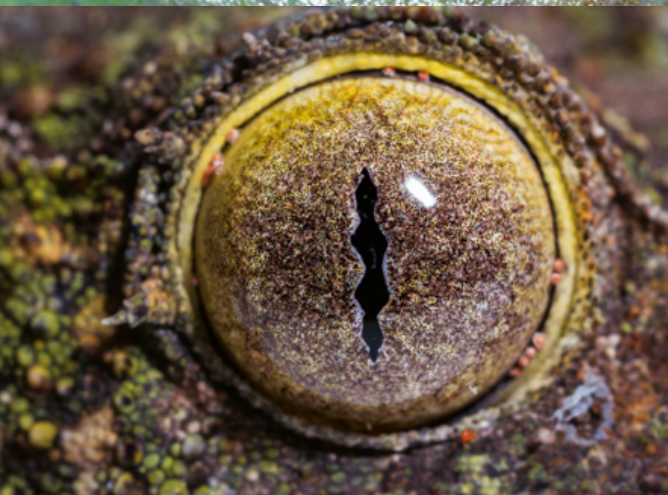
ЗАСНЕТО ВЪВ ВИВАРИУМА В ИЙСТ БЕЙ, БЪРКЛИ, КАЛИФОРНИЯ

A detailed close-up photograph of a snake's head, focusing on its eye and the surrounding scales. The scales are light-colored with a hexagonal pattern. The eye is large and dark, with a prominent pupil and a reddish-orange iris. The lighting is dramatic, highlighting the textures of the scales and the eye.

*Окото може би е
най-изтънченото творение
на слъпата природа*

ДА ВИДИШ СВЕТЛИНАТА

Очите на тези гърбначни животни са вариации на един и същ основен дизайн, който функционира подобно на камера. Роговицата и лещата фокусират постъпващите фотони върху фоторецепторни клетки в ретината, които се превръщат в електрически сигнали и се изпращат към мозъка. Чии са тези очи? Отговора вижте на стр. 59.

ЗАСНЕТО ВЪВ ВИВАРИУМА В ИЙСТ БЕЙ, БЪРКЛИ, КАЛИФОРНИЯ; ЗООПАРКА НА САН ФРАНСИСКО; ДЕТСКИЯ МУЗЕЙ И ЗООПАРК В ПЛАО АЛТО, КАЛИФОРНИЯ; САФАРИ УЕСТ, САНТА РОСА, КАЛИФОРНИЯ; ЗООПАРКА „СЕНЕКА ПАРК“, РОЧЕСТЪР, НЮ ЙОРК ОЧНИ ДИАГРАМИ; ДЖЕЙСЪН ТРИИТ, NGM. ИЗТОЧНИК: ДАН-ЕРИК НИЛСОН, УНИВЕРСИТЕТ „ЛУНД“, ШВЕЦИЯ

Текст: Ед Йонг

Снимки: Дейвид Лийтшуагър

„АКО ПОПИТАТЕ ХОРАТА ЗА КАКВО СЛУЖАТ ОЧИТЕ НА ЖИВОТНИТЕ, ТЕ ЩЕ ВИ КАЖАТ: ЗА СЪЩОТО КАТО ПРИ ХОРАТА.

Но това не е вярно. Изобщо.“

В лабораторията си в университета „Лунд“ в Швеция Дан-Ерик Нилсон наблюдава очите на една кубомедуза. Очите на Нилсон, две на брой, са леденосини и гледат напред. Кубомедузата, напротив, има 24 очи, които са тъмнокафяви и са групирани в 4 грозда, наречени ропалиуми. Нилсон ми показва модел на един такъв в офиса си: прилича на топка за голф, на която са ѝ пораснали тумори. Гъвкаво стъбло го прикрепя за медузата.

„Когато ги видях за пръв път, не повярвах на очите си – казва Нилсон. – Просто изглеждат странно.“ Четири от шестте очи във всеки ропалиум са просто отвори и ямки, засичащи светлината. Но другите две са изненадващо сложни: подобно на очите на Нилсон, те притежават фокусиращи светлината лещи и могат да виждат образи, макар и с ниска разделителна способност. Кубомедузата е сред най-просто устроените животни – просто пулсираща желеобразна топка с четири снопа парещи пипала. Дори не притежава приличен мозък – само един невронен пръстен по ръба на чадърчето ѝ.

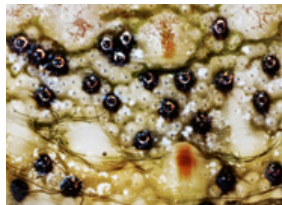
През 2007 г. Нилсон и екипът му демонстрираха, че кубомедузата *Tripedalia cystophora* използва по-ниско разположените си очи с лещи,

за да забелязва приближаващи препятствия като корените на мангровите дървета, между които плува. Отнело им още 4 години, за да открият за какво се използват разположените по-горе очи с лещи. Първият важен ключ била една свободно плуваща тежест (статолит) на дъното на ропалиума, която се грижи горното око винаги да гледа нагоре. Ако това око забележи тъмни зони, медузата усеща, че плува под короните на мангровите дървета, където може да открие дребните ракообразни, с които се храни. Ако вижда само ярка светлина, значи се е отклонила към открито море и рискува да умре от глад. С помощта на очите си тази безмозъчна пихтиеста топка може да открива храна, да избягва препятствия и да оцелява.

Очите на кубомедузата са само един пример за почти безкрайното разнообразие от очи в животинското царство. Някои виждат само в черно-бяло; други възприемат всички цветове на дъгата, че дори и повече – до видове светлина, невидима за нашите очи. Някои дори не могат да преценяват посоката на постъпващата светлина; други могат да засичат бягаща плячка на километри разстояние. Най-малките животински очи, украсяващи главите на осите от сем. *Mymaridae*, са малко по-големи от амеба; най-големите са с размера на големи

Зърнестата акантоплеура (*Acanthopleura granulata*), морско мекотело, има стотици очички в бронята си, всяко със собствена леща, ретина и пигментен слой. Лещите се състоят не от протеини, а от арагонит – минерал, който това животно от клас Полиплакофора си изработва от калция и карбонатните молекули в морската вода.

ДОЛУ: УВЕЛИЧЕНА ЧАСТ ОТ ОГРАДЕНАТА ОБЛАСТ ВДЯСНО (СЪСТАВНО ИЗОБРАЖЕНИЕ ОТ 13 НАСЛОЖЕНИ СНИМКИ). ЗАСНЕТА В ЛАБОРАТОРИЯТА ПО ЕВОЛЮЦИОННА ФИЗИОЛОГИЯ „СПАЙЗЪР“ КЪМ УНИВЕРСИТЕТА В ЮЖНА КАРОЛИНА (И ДВЕТЕ)

хроматофора, като принуждава неговия партньор, опсина, също да се деформира. Тази трансформация отключва поредица от химични реакции, която свършва с електрически сигнал.

Има хиляди различни опсини, но всички споделят един общ предшественик. Еволюцията импровизирала първите опсини от протеини, които функционирали повече като часовници, отколкото като фотосензори. Тези първоначални протеини се прилепвали към мелатонина – хормон, който контролира 24-часовите биологични часовници на много организми. Мелатонинът се разрушава през нощта, така че отсъствието му може да сигнализира първите утринни лъчи – но само веднъж. Всяко същество, което усеща пукването на зората чрез мелатонина, трябва непрекъснато да си го изработва. Докато хромофорите, съчетани с опсини, просто променят формата си, когато абсорбират светлина, и могат лесно да си я възвърнат. Така че, когато свързаните с мелатонин протеини мутирали, те изведнъж се превърнали във фотосензори за многократно употреба. Това били първите опсини. Били толкова ефективни, че еволюцията така и не измислила по-добра алтернатива; тя просто създавала вариации на темата.

Същото не може да се каже и за други компоненти на окото като лещите. Почти всички са съставени от протеини, наречени *кристалини*, които подобряват зрението на притежателя си, като фокусират светлината върху намиращите се под тях фоторецептори. Но за разлика от опсините, общото между кристалините е само името им. Различните животински групи са развили независимо една от друга своя собствена марка кристалини, но всички били стабилни, лесни за пакетиране плътно едни към други и способни да пречупват светлината: перфектни за създаването на лещи.

Най-странните лещи в природата изобщо нямат кристалини. Те принадлежат на панцерните мекотели: група морски животни, подобни на овали, защитени от плочи като броня. Тези плочи са изпъстрени със стотици очички от трети етап, всяко със своя собствена леща. Лещите са съставени от минерал, наречен арагонит, който панцерните мекотели произвеждат от калция и карбонатните молекули, налични в морската вода. Казано просто, това същество е изнамерило начин да направи зрението си по-остро, като гледа през камъка. А когато каменните им лещи ерозират, панцерните мекотели просто си изработват нови.

Дивата идея на Америка

ЙЕЛОУСТОУН

Текст: Дейвид Куомън

Това не е просто парк. Тук преди повече от 140 години хората започнали да договарят мирно споразумение с дивото. Днес преговорите продължават с растяща неотложност – в Йелоустоун и по цялата планета, докато човешкият свят се разраства, а природният се свива. Можем ли да постигнем съгласие?

Снимки и картини на подобни гледки – Големия йелоустоунски каньон – вдъхновили Конгреса да създаде парка през 1872 г. Стъпката била революционна.

СНИМКА: МАЙКЪЛ НИКЪЛС

На 7 август 2015 г. в Националния парк „Йелоустоун“ рейнджър открил разкъсаното тяло на мъж край пътека недалеч от един от най-големите хотели в парка.

Скоро мъртвият бил разпознат като Ланс Кросби, на 63 години, от Билингс, Монтана. Работел сезонно в медицинска клиника в парка и същата сутрин бил обявен за изчезнал от неговите колеги.

Разследването установило, че предния ден Кросби бил излязъл да се разхожда сам и без спрей против мечки и налетял на женска мечка гризли с две малки. След като го убила и частично го изяла (не задължително в тази последователност), а после позволила и на мечетата да ядат, мечката скрила останките му под пръст и борови иглички, както правят мечките гризли, когато имат намерение да се върнат за парче месо. След като била заловена и категорично свързана с Кросби посредством ДНК анализ, майката мечка била упоена и след това екзекутирана – на основание това, че възрастна мечка гризли, която е яла човешко месо и е скрила тялото за по-късно, е твърде опасна, за да бъде пощадена – макар фаталният инцидент да не бил по нейна вина.

Мечките гризли очевидно могат да бъдат опасни животни. Но опасността, която представляват, трябва да бъде разглеждана в по-общ план. Гибелта на Ланс Кросби е едва седмият причинен от мечка смъртен случай през последните сто години. През общо 144 години от създаването на Йелоустоун повече хора са загинали от удавяне, от изгаряне в горещите езера и вследствие от самоубийства, отколкото са били убити от мечки. Почти

толкова хора са били ударени от мълнии. Двама души били убити от бизон.

Истинският урок, който се крие в смъртта на Ланс Кросби – и в също толкова печалния край на мечката, която го убила, е напомнянето за нещо, което твърде лесно забравяме: Националният парк „Йелоустоун“ е диво място, впримчено по несъвършен начин в наложени от хората граници. То е пълно с чудеса на природата – свирепи животни, дълбоки каньони, гърмящи водопади, изгарящи води, които са великолепни за гледане, но могат да бъдат капризни при близък досег.

Когато посещаваме Йелоустоун, повечето от нас гледаме от колите мечката край пътя, заставаме на панорамната площадка над величествена река и се разхождаме по дъсчени пътеки сред гейзерите. В безопасност сме и краката ни са сухи. Но ако кривнете само на 200 м встрани от пътя в гориста клисура или покрита с пелин поляна, би било добре да си носите – за разлика от Ланс Кросби – спрей против мечки. Това е парадоксът на Йелоустоун и на повечето други национални паркове, които сме добавили впоследствие: усмирена пустош, управлявана природа и диви животни, които са длъжни да се съобразяват с човешки правила. Това е парадоксът на култивираното диво.

И сякаш това не е достатъчно сложно, ами и думата „Йелоустоун“ не обозначава просто парка. Тя е и епоним на голяма екосистема – най-обширния и богат комплекс от ландшафти и диви животни в САЩ (без Аляска). Голямата

КАНАДА
УВЕЛИЧЕНА ОБЛАСТ
 САЩ

ГОЛЯМА

МОНТАНА
 УАЙОМИНГ

НАЦИОНАЛЕН РЕЗЕРВАТ
 ЗА ДИВИ ЖИВОТНИ
 РЕД РОК ЛЕЙКС

Н.П.
"ЙЕЛОУСТОУН"

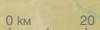
МЕМОРИАЛНО ШОСЕ
 "ДЖОН Д. РОКФЕЛЕР-МЛ."

НАЦИОНАЛЕН ПАРК
 "ГРАНД ТЕТЪН"

НАЦИОНАЛЕН РЕЗЕРВАТ
 ЗА ЕДЕНИ УАПИТИ

ЕКОСИСТЕМА

Нагм. височина

Повече от една трета от Йелоустоун, включително Големият призматичен извор, се намира в калдерата на гигантски древен и все още активен вулкан. Някой ден той отново ще изригне катастрофално, но според учените шансовете това да стане скоро са изключително ниски.

СНИМКА: МАЙКЪЛ НИКЪЛС

преживява експлозивни бумове, дължащи се на климатичните промени. Бизоните са свързани с животновъдството чрез заболяването бруцелоза, може би донесено в Америка с говедата, заради което щатът Монтана е позволил убиването на йелоустоунски бизони, които мигрират извън границите на парка.

Тези взаимовръзки подчертават реалната ситуация, че йелоустоунската екосистема (като всяка екосистема) е сложно, интерактивно съчетание от живи същества, връзки, физически фактори, геологични обстоятелства, исторически случайности и биологични процеси. Промените, които рикошират между тези преплетени мрежи – от животно към растение, от хищник към плячка, от едно ниво в хранителната верига към друго, – са приковали интересите и разногласията на учените, които изучават дивите животни и растителността в Йелоустоун. Сложността на детайлите е почти талмудическа, но е важно да не забравяме, че смущенията имат вторични, обикновено непредвидени последствия и че понякога те

са необратими. Например не е задължително връщането на вълците в Йелоустоун да реши всички проблеми, породени от изчезването на вълците от Йелоустоун.

Голямата йелоустоунска екосистема е разбунила много страсти отчасти защото е събрала толкова много различни очаквания, движени от различни интереси. Насред препирните лъснала една важна истина: че хората, които живеят, работят, ловуват, ходят за риба и обикалят по маршрутите, не са единствените със законни интереси. Мястото принадлежи на Америка – и на света. Националният парк „Йелоустоун“ е приел над 4 млн. посетители през 2015 г.; 3 млн. души са посетили Националния парк „Гранд Тетън“. И след като са бродили по тези места, посетителите се чувстват овластени, а това е добре. Миналия юли директорът на Гранд Тетън Дейвид Вела обясни следното на група ученици с латиноамерикански произход, които прекарваха една седмица в парка като част от спонсорирана програма: „Този национален

През 2013 г. Ник Патрик (вляво) бил нападат от гризли в ранчото си в Уайоминг, но не таи омраза: казва, че мечката просто пазела малките си. Фотокапан запечатал гризли (горе), която се протяга за ябълка от гървото. Мечките често влизат в погодни дворове по северната граница на Йелоустоун.

парк ви принадлежи. Той е част от вашето наследство като американци.“

Междувременно всички паркове в САЩ имат нужда от повече средства за непосилната работа, която вършат; само частица от бюджета за текущи разходи и подобрения идва от Конгреса, докато ключови инициативи като проекта „Йелоустоунски вълци“ се финансират с частни средства чрез „приятелски“ организации като фондацията „Парк Йелоустоун“. Парковете имат нужда от политическа подкрепа за трудните решения, например когато заради прекомерната населеност евентуално се наложи частни автомобили да не бъдат допускани повече в парка. Съжалявам: хванете си автобуса.

Най-спорните въпроси относно дивите животни, а именно касаещите мечките гризли, бизоните и вълците, имат нужда от решения, взети в сътрудничество, а не от непрекъснати престрелки. Страстно отдадените хора трябва

да разберат, че праведната непреклонност не е стратегия, а просто носеща удовлетворение позиция. Различните агенции, които членуват в Координиращата комисия за големия Йелоустоун – федерален орган, който надзирава федералните земи в йелоустоунската екосистема, трябва да привлекат като партньори и неправителствени организации и да вземат дръзки решения, които отиват отвъд войните за територии. Изглежда климатичните промени вредят на Йелоустоун – чрез температурните разлики, циклите в разпространението на насекомите, сушата и кой знае още какво – и трябва да положим повече усилия да решим този проблем.

Е, да, лесно е да се каже. Но ако очакваме йелоустоунската мечка гризли да се адаптира, да промени поведението си и да се справи с новите реалности, сигурно и ние можем да го направим, нали? □

Там, където смъртта не означава сбогом...

*В отдалечено кътче на Индонезия
починалите – и техните тела –
си остават част от семейството.*

ТЕКСТ: АМАНДА БЕНЕТ

СНИМКИ: БРАЙЪН ЛЕМЪН

Приятели и роднини оглеждат тялото на Дебора Маупа', която умряла през 2009 г. на 73 г. Смята се, че добре запазеното тяло, мумифицирано в разтвор от формалдехид и вода, носи късмет. На предходната страница: роднина наглася очилата на Тапанг Рара, починала през 2006 г. на 65 години.

Една вечер Елизабет Ранте дръпва златистата завеса от вратата. Двете заедно се шмугваме вътре. Тя се обръща към съпруга си: „Папа... Имаме гостенка от далеч.“ Зад нас в стаята влиза с поднос в ръце вторият по големина син Джейми и тихо идва до нас. „Ето ориза ти, Папа – казва той. – Ето ти риба. Ето и люти чушки.“ Докато излизаме тихо от стаята, Елизабет казва меко: „Събуди се, Папа. Време е за вечеря.“ Обръщам се за момент, когато най-големият син Йоке обяснява: „Тя ти направи снимка, Папа.“

Трогателна семейна сцена. Би могла да се случи навсякъде по света. С изключение на една подробност. Съпругът на Елизабет, бивш чиновник в градското сватбено бюро, е мъртъв от близо две седмици. Тук, в тази бетонна къща, принадлежаща на уважавана и богата фамилия, Петрус Сампе лежи неподвижно на спалнята, с подпъхнато под брадичката му одеяло.

В продължение на още няколко дни в тази къща в покрайнините на гр. Рантепао, в отдалечените планини на индонезийския остров Сулавеси, Петрус ще лежи в леглото си. Съпругата и децата му ще му говорят, докато му носят храна 4 пъти на ден – закуска, обяд, вечеря и следобеден чай. „Правим това, защото много го обичаме и уважаваме“ – казва Йоке. Обработката с формалин (формалдехид с добавена вода) скоро след смъртта означава, че тялото няма да се разложи, а с времето ще се мумифицира. Миризмата в стаята не се различава от обичайния лек аромат на сандалово дърво във всяка тораджка къща. От стената гледа изображение на Исус Христос, водещ агне.

Четири дни по-късно, след изразяване на почит чрез музика, християнска религиозна церемония и вечеря за над 100 души членовете на семейството вдигат Петрус от леглото и

го полагат в ковчег. Видеооператори снимат събитието. Осем или повече деца се бутат, за да виждат по-добре. След това Петрус ще остане у дома, в ковчегата си, до погребението си през декември, което е след 4 месеца. Дотогава съпругата му ще живее в къщата с него; някои семейства следват стария обичай никога да не оставят мъртвия сам; до погребението Елизабет и децата ѝ ще го наричат *то макула* – болен човек. „Вярваме, че въпреки че баща ни е то макула, душата му все още е в къщата“ – казва Йоке.

За тораджите смъртта на тялото не е внезапното, финално събитие на мъчителна раздяла, каквото е на запад. Вместо това смъртта е просто една стъпка от дълъг, постепенно разгръщан се процес. За починалите любими хора се грижат у дома в продължение на

Национален военноистор

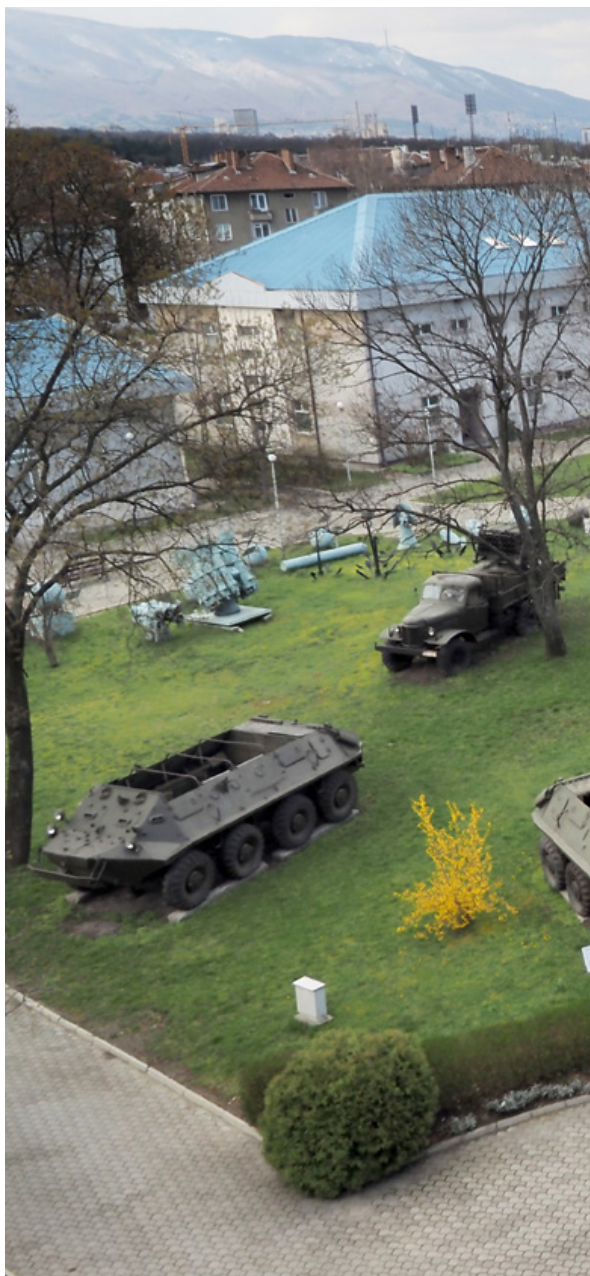
Българските музеи представят нашата богата история, прекрасна земя и уникална култура. Те са пазители на националната ни памет – мост, по който посланията на миналото и традициите ни достигат нашето настояще.

Текст: **ЛЮБОМИР КЮМЮРДЖИЕВ**

Снимки: **КРАСИМИР ГЕОРГИЕВ, АРХИВ НВИМ**

На 4 юли 1916 г. в София е създаден първият в следосвобожденска България общоисторически музей – Военният. Целта му е заложена в учредителна заповед № 391 на Главнокомандващия Действащата българска армия: „... да се съхранят за вечни времена всички предмети, свързани със събитията, които бележат най-важните страници на нашата военна история“. Век по-късно Националният военноисторически музей (НВИМ) единствен у нас представя три експозиции – външна с 256 танкове, самолети, оръдия и други образци на бойната техника, хронологична с над 28 000 артефакти и колекционна, в която влизат най-старите, най-богати сбирки на музея: оръжие, отличия и униформи. Във фондовете му са съхранени и проучени над 1 000 000 експонати. Много от тях са уникални – могат да се видят само там, като най-ценните се съхраняват в БНБ и се показват само при изключителни случаи.

НВИМ е истинска съкровищница на националната и – в немалка степен – европейска, дори световна военна история. Ала там не се пазят само саби, пушки, знамена и мундири. Част от експонатите му никога не са представяни пред публика. Малцина биха предположили, че някои от тях – уникални бижута, яйца на Фаберже и други произведения на ювелирното изкуство – може да са

рически музей - София

Танкове и други бронирани машини, оръдия, ракетни установки и самолети (горе) изграждат външната експозиция на музея, разположена на площ от 40 дка. Печат на военния министър на Княжество България (на стр. 104).

Прекрасно запазеният бронзов шлем от коринтски тип (VII–VI в. пр.Хр.), открит край софийското село Челопечене, е най-древният експонат в НВИМ. Той е изложен в началото на хронологичната му експозиция. Това рядко произведение на античната металопластика се е превърнало в символ на Военноисторическия музей.

Как общуват крокодилите

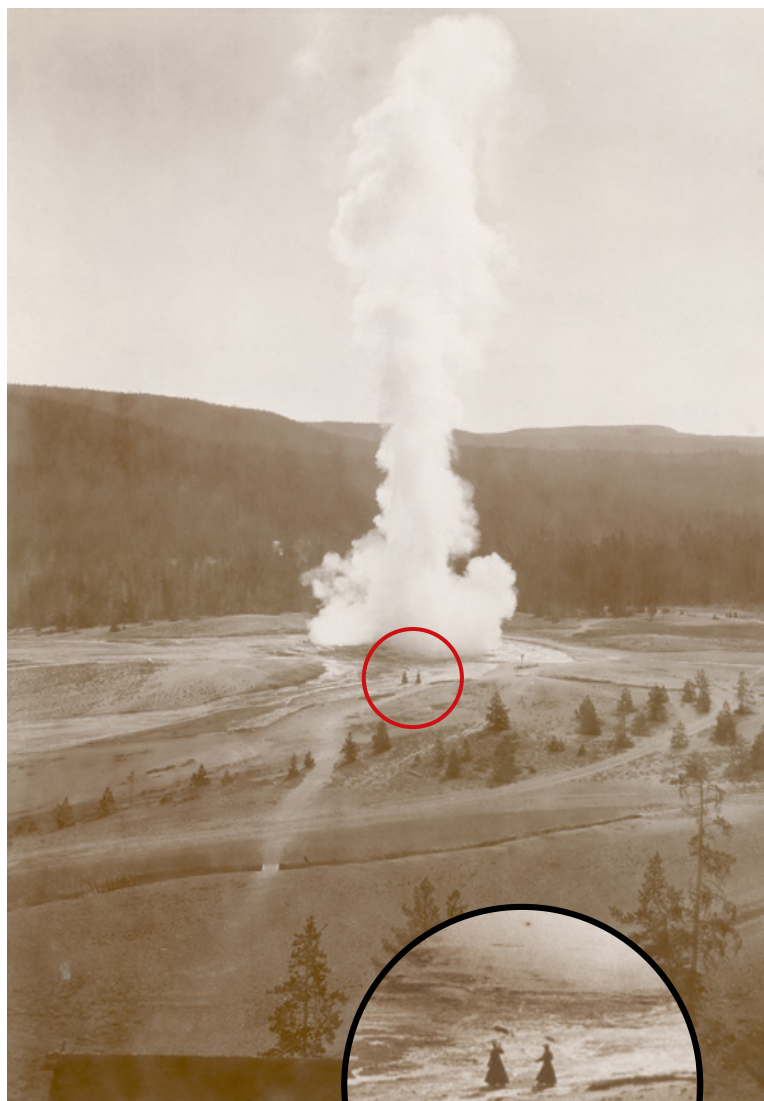
Въпреки репутацията им на студенокръвни убийци майките крокодили са много грижовни, особено когато потомството им е младо. Учените знаят, че бебетата крокодили писукат, но нямаха представа с каква цел. Екип, включващ специалиста по животинска комуникация Никола Матевон от Университета в Лион/Сент Етиен, проучи пет вида и откри, че писъците говорят едновременно за размера на малкото и за степента на бедата, в която е изпаднало. Колкото по-дребни и стресирани са малките,

толкова по-високи писъци издават.

В делтата на Окаванго в Ботсвана екипът на Матевон пуснал запис на писъци на малки и наблюдавал, че размножаващи се женски нилски крокодили се приближавали само заради най-високите писъци за опасност. С възпитателна цел ли? Може би. По-големите крокодилчета трябва да се грижат сами за себе си.

—Беата Ковач Наи

Част от рогослобното гърво на архозаврите, което включва също птици, динозаври и птерозаври, този млад нилски крокодил издава високи писъци, за да привлече майка си.

Старият „верен“ гейзер

Древното чудо на главната атракция в Националния парк „Йелоустоун“ – гейзерът Олд Фейтфул – изкушава посетителите вече повече от век.

Съмнър У. Матисън направил тази снимка в началото на XX в. от покрива на хотел „Олд Фейтфул Ин“. Открит през 1904 г. и все още функциониращ, хотелът бил проектиран от Робърт Риймър. „Това е един незаслужено пренебрегван американски архитект – казва Рут Куин, автор на неговата биография. – Това е един от първите проекти, при които сградата изглежда като част от пейзажа.“

С дълги шлифери, за да предпазят роклите си, и със слънчобрани в ръце, две посетителки (малката снимка) наблюдават изригването от първия ред. Двете дами, вероятно заможни, сигурно са пътували с влак, за да стигнат до Йелоустоун. После може би са се възползвали от обиколката на парка с дилижанс, която траела пет дни и половина и струвала 50 долара – приблизително 1300 долара в днешни пари. — *Лора Торалдо*